

Egyházi-vallási viszonyok a ruszinok körében a XVIII. században

A történeti Magyarországon a ruszinok lakta területek (hasonlóan a szlovákokéhoz, románokéhoz) nem alkottak sem politikai, sem adminisztratív egységet, a vármegyék határai sem estek egybe az etnikai határokkal. Nem volt olyan szabad királyi város, ahol a ruszinok többségben lettek volna. A nemzetiségi kérdés előtérbe kerülése előtt készült, sokszor hivatkozott, vármegyei összeírásokon alapuló Lexicon locorum mezővárost is mindössze hármat jelez, ahol a ruszinok alkották a többséget (Bereg m.: *Alsó-Verecke*; Máramaros m.: *Kőrösmező*; Szatmár m.: *Nagypeleske*), kettőben pedig magyarokkal vegyesen laktak. (Máramaros m.: *Sziget*; Ugocsa m.: *(Nagy)-Szöllős*). A ruszin társadalom tehát a vizsgált időszakban nem rendelkezett saját feudális uralkodó osztállyal, hiányzott a ruszin polgárság is.¹

Egy viszonylag csekély számú egyházi értelmiségi réteg – papok, szerzetesek, tanítók, s elenyésző számú kisenemesség mellett – földművesek, pásztorok alkották a ruszin társadalmat. A fejletlen társadalmi struktúra következtében a XVIII. században az egyház volt az egyetlen olyan intézmény, ahol az anyanyelvi kultúra és nyelvhasználat szerepet játszhatott. Az egyház, mint kitűnik, a magyarországi ruszinok népi-etnikai és egyszersmind kulturális, valamint potenciális politika kerete is volt. Ismeretes, a vallás, az egyház, az ideológiai funkciók a tudományok és az oktatás szoros kapcsolatánál fogva az előbbieket maradandó hatást gyakoroltak a késő-feudális társadalom minden szektorában. A rendkívül elmaradott ruszin társadalmi struktúra következményeként az egyház, az egyházi hagyományok nemcsak a művelődésre gyakoroltak nagy hatást, hanem az értelmiség politikai gondolkodására, s a század végén csiráiban jelentkező nemzeti újjászületési mozgalomra is. Az egyházi értelmiség számáról viszonylag pontos adataink vannak. Olsavszky 1750-51 canonica visitatioja 675, a századforduló táján készült összeírások pedig 700 körüli Munkács egyházmegyei papot adatolnak.²

Mária Terézia 1768-ban összeíratta a papok és tanítók számát, ekkor a conszkriptorok feleannyi kántor-tanítót írtak össze, mint papot. Így a XVIII. század második felében a görögkatolikus kántortanítók létszámát 300-ra becsülhetnénk. Az 1756-tól rendelkezésünkre álló kéziratos bazilita rendi katalógusok szerint a XVIII. század második felében a rutén szerzetesek száma 70-110 fő között ingadozott. A ruszin egyházi értelmiség száma tehát ebben az időben 1100 fő körül határozható meg. Az egyházi értelmiség létszáma fokozatosan növekvő tenden-

¹ A XVIII. századi ruszin historiográfiát ld. még *Историкография карпатоукраїнцх (Русинох) XVIII століття*. Прел.: С. Сакач. Думки з Дунаю. Літопис Союзу Русинох и Українцх Горватскей и Редакції "Нова думка" Костелник В. ред.: Вуковар, 1989. 263-303.

² Vö. Lehoczky T.: A Bereg-megyei görög szertartású katolikus lelkészségek története a XIX. század végéig. Munkács, 1904. 58-60.

ciát mutat. Bacsinszky András püspöknek egy 1805-ből származó körlevele szerint abban az évben Ungváron, Nagyszombatban, Egerben, Pesten 120 rutén klerikus tanult.³ Ugyanakkor a nemzetinek nevezhető világi értelmiség a század végéig szinte teljesen hiányzott. A XVIII. század végén a ruszin származású világi értelmiségiek tipikus alakjai az Oroszországba emigrált Balugyánszky Mihály és Orlay János.⁴

A vizsgált korszakban a ruszinok a bihari és a bácskai szórványok kivételével egyházszerzetileg a munkácsi püspökséghez tartoztak, melynek keretei között román (Máramaros, Szatmár, Ugocsa, Szabolcs megyékben) és kisebb számban magyar és szlovák anyanyelvűek is éltek. A püspökség székhelye 1778-ig Munkácsra, ezt követően Ungvárra került.

A XVII. század közepén létrejött egyházi uniótól kezdődően a ruszin papság körében általában két püspök működött, egy unitus és egy ortodox. A Rákócziak és a protestáns magyar rendek jóindulata eredményeként az utóbbiak Máramarosban a XVIII. század 20-as éveitől tarthatták magukat, bár a máramarosi klérus nagyobbik része már a Rákóczi-szabadságharc után unióra lépett.⁵ Az ugyai monostorban székelő ortodox püspök befolyásának teljes visszazorítása céljából Bizánczy György püspök (1657-1717-1733) 1722-ben hozta létre a máramarosi vikáriátust.⁶ A máramarosi vikáriusok a XVIII. században kivétel nélkül nyugat-ruszin területről (ma: Csehszlovákia) származtak. Máramarosra a fogarasi román görögkatolikus püspökök, közöttük Klein János (Clain Ion Inochentie) is, igyekeztek joghatóságukat kiterjeszteni, ez azonban nem járt eredménnyel.

Bacsinszky püspök (1732-1772-1809) 1776-ban Szatmár székhellyel alapított külhelynökséget. Bacsinszky 1787-ben még egy vikáriátust szervezett Kassán, mely öt évvel később Eperjesre került át, s 1818-ban az önálló eperjesi püspökséggé alakult át. Az eperjesi püspökség megalakulásával a ruszin kulturális és nyelvi fejlődés lényegében kettévált.

A Bácskába települt ruszinok 1777-ig joghatóságilag a kalocsai érsekséghez tartoztak, azt követően pedig az akkor alapított körösi (krizseváci) püspökséghez kerültek, az egyházi értelmiség a XVIII. század folyamán azonban kivétel nélkül a felvidéki ruszinok közül származott oda.⁷

1771-ig, a munkácsi püspökség szabályszerű felállításáig a munkácsi püspökök joghatóságilag az egri püspökök helynökei voltak, akik előtt hűségesküt kellett tenniük. 1771-ig a munkácsi egyházmegye az egri püspökség felügyelete alá tartozott. A ruszin egyházi vezetők egyre növekvő elégedetlenséggel türték ezt, s az egri püspökökkel gyakorlatilag már a század elejétől egyházjogi csatározásokat folytattak, amelyek a „régii ünnepek” megtartása, a papszentelés, esketés, templomépítés,

³ Bacsinszky A. körlevele. 1805. május 25. Hajdúdorogi Püspökség Levéltára. Nyíregyháza, A továbbiakban: HPL. Fasc. 17. No 36.

⁴ Vö. Tardy L.: Balugyánszky Mihály. Вр. 1954; Байцура Т.: Закарпатоукраїнська інтелігенція в Росії в першій половині ХІХ століття. Пряшев-Братислава, 1971.

⁵ Hodinka A.: A munkácsi görög-katolikus püspökség története. Вр., 1910. 546-556; Дулишкович І.: Исторические черты Угро-Русских Пп. Унгвар, 1877. 230-234.

⁶ Жаткович Ю.: Епископы Марамарошские. Листок 1891.

⁷ Сеґеди Й.: 200 роцни ювилей крижевскей епархиі. Християнський Календар 1978. Руски Керестур, 1977. 33-86.

parochiaállítás engedélyezése stb. körül, lényegében az önállóság vagy függőség kérdései körül forogtak. Tekintetbe véve a korabeli ruszin társadalom szerkezetét és lehetőségeit, az egri katolikus püspöktől való függés megszüntetéséért, az önálló egyházigazgatás kiépítéséért folytatott küzdelem pozitívan értékelendő. Az önálló egyházi hierarchia kiépítése szűkebb egyházi vonatkozásokon túlmenően alapjában véve pozitív hatással volt a ruszin művelődés, sőt a későbbiekben, részben a népi – nemzeti öntudat fejlődésére is.

A munkácsi püspökök – a római katolikus klérus támadásait is kivédendően, – egyházszervezetüket és iskoláikat a latin szertartású püspökségek, ill. a katolikus iskolák mintájára igyekeztek kiépíteni. A század közepére megyék szerinti főesperességekre, továbbá esperességekre tagolódó munkácsi görögkatolikus egyházmegye latin nyelv melletti igazgatási nyelve egy olyan nyelvváltozat volt, mely a liturgikus egyházi szláv nyelvhez, a kárpátaljai ruszin népnyelvhez és a korabeli (galíciai) ukrán irodalmi nyelvhez egyaránt kapcsolódott. *E több nyelvi réteget szintetizáló nyelvváltozat tulajdonképpen a XVIII. századi kárpátaljai ruszin irodalmi nyelvnek tekinthető.* E nyelven tanítottak a munkácsi, majd az ungvári szemináriumban. E nyelv fiziognómája a század folyamán fokozatosan, de szemmel láthatóan módosult. A század végére a ruszin írásgyakorlatban szemmel láthatóvá válik az egyházi szláv nyelv szellemében történő archaizálás. A ruszinok nyelvhasználatából fokozatosan kikoptak a polonizmusok, s megjelentek benne a russzicizmusok. Az orosz nyelv azonban csak a XIX. században, s annak is inkább a második felében válik a ruszin írásbeliség meghatározó faktorává.⁸

A XVIII. századi magyarországi ruszin egyházi viszonyok felvázolása során szólnom kell a rutén bazilitákról, a bazilita rendi monostorokról is. Ezek többsége a XVII. század végén, a XVIII. század első felében keletkezett: *Misztice* 1686; *Kisberezna*, XVII. század vége; *Bikszád* 1700; *Bukóc* 1742; *Máriapócs* 1749. A XVIII. század végén vagy a XVIII. század elején keletkeztek a kis *máramarosi monostorok* is. A régi alapítású körtvélyesi kolostor a Thököly-felkelés idején, 1687-ben elpusztult. A Rákóczi-szabadságharc során elnéptelenedett, a forrásokban 1603-ban feltűnt *krasznibrodi monostor* is, mely 1729-ben népesült be újra. Megsérült a szintén régi alapítású munkács-csernekhegyi monostor is. II. József uralkodása idején a protestáns rendek és a helyi „felvilágosultak” összefogásának eredményeként mind a 14 máramarosi monostor működését felfüggesztették. Ezek azonban kis és jelentéktelen rendházak voltak, összesen 15 szerzetessel. Egyébként ebben az évben a tovább működő 7 monostorban 95 szerzetes élt.⁹ *Bradács János* püspökkel (1732-1767-1772) bezárólag a munkácsi püspökök a bazilita rend tagjai s *Olsavszky M.* püspökig a munkácsi kolostor lakói voltak. 1733-ig általában a mindenkor munkácsi püspök volt a munkácsi monostor házfőnöke, ihumenje. Bizánczy

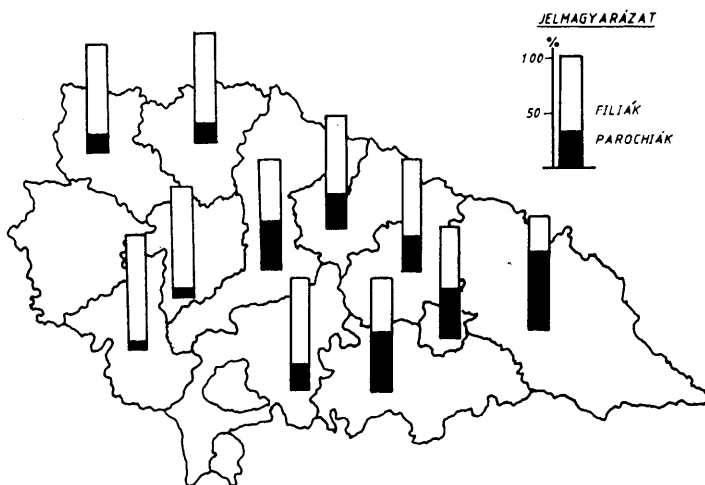
⁸ Рудловчак О.: (ред.): Духнович, Твори в 4-х томах. т. 3. Пряшев, 1989. 100-103; Udvari I.: A kárpátukrán (ruszin) írásbeliség története (XVIII. századi magyarországi hivatalos dokumentumok alapján). Nyíregyháza, 1986. Tézisek

⁹ Máriapócsi Monostor Levéltára. Szerzetesi katalogusok. Schematismus almi protohegumenatus seu provinciae religiosorum gr. catholicorum Ordinis S. Basilii Magni per inc. regnum Hungariae partesque eidem adnexas pro anno 1844. Nagyvároly; Шематизм русскаго инокства в Угріи на 1873 год. Унгвар, 1872.

Gennadius elhunytát követően a munkácsi egyházmegye területén fekvő monostorok ihumenjei Pazin Gedeon kisbereznai házfőnököt protoihumenné választották. A magyarországi rutén bazilita rendi monostorok ekkortól szerveződnek szabályos, önálló rendtartománnyá. A XVIII. század folyamán a rend több iskolatípust is fenntartott. Az 1770-es évektől Máriapócson teológiai és filozófiai kurzus folyt, ekkortájtól működött itt a rend egyetlen világiakat is tanító intézménye, ahol az ismeretszerzésnek kétféle útját kínálták: a grammaticalis és urbano-nacionalis iskolában történő tanulást.¹⁰

A Munkácsi Egyházmegye joghatósága alá tartozó vármegyék 1806-ban

A görögkatolikus parochiák és filiák számának aránya 1806-ban

¹⁰ Szabó J.: A görögkatolikus iskolaügy és a máriapócsi iskolaszervezési törekvések. Szabolcs-Szatmári Szemle 1989. 3. sz. 264-278; Vö. még Szabolcs-Szatmári Szemle 1988. 4. sz. 379-389.